

УДК 378.1(477)

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА І СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Фурсін О.О. (м. Запоріжжя)

Анотації

В статті дається аналіз формування концепції соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління, направленою на «соціалізацію економіки»; вивчаються теоретичні засади створення соціально-ринкового управління, в контексті якого вивчається досвід передових розвинутих країн Заходу, соціально-економічні функції держави; проблеми державного регулювання соціально-ринкового управління, національні моделі управління, які є змішаними; теоретичні моделі соціально-ринкового господарства та соціально-ринкового управління.

The analysis of forming of conception of social-market economy and social-oriented management dealt with «socialization of economy» is given in the article; theoretical principles of creation of social-market management, considering the experience of the front-rank developed countries of the West, and socio-economic functions of the state are offered. The author probes the problems of government control of social-market management, mixed national management models; theoretical models of social-market economy and social-market management.

Ключові слова

СОЦІАЛЬНО-РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО, СОЦІАЛЬНОРИНКОВЕ УПРАВЛІННЯ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ, СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА, СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА, ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ, ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ, МОДЕЛІ ЕКОНОМІКИ, МОДЕЛІ ПОЛІТИКИ

Вступ

Актуальність теми дослідження заключається в тому, що концепція соціально-ринкового господарства сформувалася як класичне осмислення нових соціально-економічних процесів «соціалізації» економіки, як намагання вирішити протиріччя «економіка і особистість» шляхом застосування синтетичної категорії соціальність. Теорія і практика соціально-орієнтованого управління сформувалася в 60-90-х рр. ХХ ст. насамперед у розвинутих країнах Західної Європи (ФРН, Швеція, Швейцарія, Англія, Австрія, Франція, Норвегія), а її ідеологами стали виступати Т.Ріттер, К.Хессе, А.Браун, Д.Ролс, М.Годе, Д.Янкелович, які спиралися на досвід соціального розвитку європейського суспільства в повоєнний період, прагнули врахувати досягнення і проблеми «держави загального благоденства», критику

концепції соціальної держави з боку її опонентів (Р.Дарендорф, Ф.А.Хайек). Вона, зокрема, посідає чільне місце в соціал-демократичній традиції, постійною увагою якої є проблема справедливості й рівності, принципів єдності суспільства, подолання соціального відчуження тощо. Ідея соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління – одна з традиційних в теорії та історії управлінської думки. Одним із напрямків розвитку соціально-ринкового господарства та соціально-орієнтованого управління є перші теоретичні концепції соціальної політики, які виникли на межі ХІХ-ХХ ст., починаючи з робіт, створеного в м.Ейзенах (Німеччина) «Союзу соціальної політики», акцентували увагу на соціальних реформах як основному завданні державної соціальної політики, спрямованої на покращення життя людей, запобігання революційних потрясінь. Такої позиції дотримувалися відомі соціологи Заходу М.Вебер, В.Зомбарт.

Мета статті:

1. Проаналізувати сутність і основні напрями реалізації соціально-ринкового господарства і соціально-ринкового управління.
2. Визначити теоретичні засади та понятійно-категоріальний апарат соціально-ринкового господарства та соціально-ринкового управління.
3. Проаналізувати основні соціально-економічні функції держави, направлені на „соціалізацію економіки”.
4. Обґрунтувати напрями і форми державного регулювання соціально-ринкового господарства.
5. Розкрити сутність понятійно-категоріального апарату концепції соціально-ринкового господарства і соціально-ринкового управління.

Обґрунтування проблеми

Розвиток соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління був пов'язаний з переходом від державної і суспільної благодійності по відношенню до нижчих станів населення до вироблення загальнодержавних, локальних систем соціальної допомоги, оптимальний рівень розвитку яких дозволяє, з погляду багатьох західних соціологів, реалізувати ідею «держави всезагального благоденства». При чому остання розкривалася через цілий ряд понять, найважливіші із яких «рамкові умови», «конкурентна політика» і «політика підтримання порядку». І хоча в сучасних умовах на Заході є немало критиків цієї ідеї як чергової ліберальної утопії, досвід невдалої спроби здійснювати ефективне соціально-орієнтоване управління засвідчує те, що на сьогодні у світі не існує серйозної альтернативи, виробленої західними державами системі соціальної допомоги і забезпечення соціальної захищеності населення як інтегрального показника ефективного соціально-ринкового господарства.

Теоретичні засади соціально-ринкового господарства і соціально-ринкового управління розкриваються через ряд термінів і понять, які слугують глибокому осмисленню та проникненню в сутність даної

концепції. «Рамкові умови» - сумарне поняття концепції соціально-ринкового господарства, аналогічне тому, як в класичній школі є поняття «ринок», а в інституціоналізмі – поняття «соціального інституту». Рамкові умови – це, перш за все, ті соціальні цінності, які передують процесу виробництва і опосередковують його. Вже неоліберали постійно підкреслювали, що до невід'ємного права людини відноситься «право на покращення свого добробуту в рамках правових і моральних рамок – вільно і відповідально вибирати і діяти, можливість вибирати децентралізовану процедури волевиявлення і прийняття рішень. Як свідчить аналіз, економічний порядок виходить із соціального, а звідси основною задачею держави є проведення політики умов конкуренції і загального соціального порядку [1, с. 50-51].

Держава, в свою чергу, виникає не як продукт «суспільного договору» Ж.-Ж. Руссо і А.М. Вольтера, а як одна з необхідних рамок умов господарювання і діяльності індивіда. В такому розумінні держави представники концепції соціально-ринкового господарства ближче до інституціоналізму (де держава є одним із соціальних інститутів), чим до неокласицизму, в рамках якого сформувався концепція. І це є одним із проявів внутрішніх суперечностей соціально-ринкового господарства. У самому загальному вигляді цю суперечність слід сформулювати наступним чином: намагаючись в теорії через поняття «соціальності» (а на практиці шляхом побудови «соціальної держави») зв'язати економіку і особистість, слід поставити ці два елементи у зовнішні рамки (порядку, держави), тобто за допомогою категорії «соціальності» не можливо було сформувати взаємозв'язок економіки і особистості і на цій основі - суспільства і держави. Звідси – незавершений, теоретично неповний характер концепції соціально-ринкового господарства, що дозволяє вважати її скоріше не концепцією, а «способом думки». Як свідчить аналіз, дана суперечність давала про себе знати в усі періоди практичного розвитку соціально-ринкового господарства в усіх країнах, в тому числі і в Німеччині, дозволяючи представникам різних поглядів в економічній і управлінській думці апелювати до цього поняття.

Основними соціально-економічними функціями держави в розвинутих країнах світу являються: 1) забезпечення простору для розвитку сучасних продуктивних сил шляхом створення якісно нових, прогресивних форм власності (державної, державно-корпоративної та ін.), реформування попередніх та формування змішаних; 2) політика захисту навколишнього середовища шляхом створення відповідної законодавчої бази, формування екологічного мислення; 3) регіональна економічна політика інтенсивного спрямування державних інвестицій та стимулювання недержавних інвестицій у відсталі економічні регіони; 4) частковий перерозподіл національного доходу на користь найбільш вразливих верств населення через механізм прогресивного оподаткування; 5) реалізація стратегії планомірного і пропорційного розвитку економіки шляхом визначення мети і пріоритетів макроекономічного розвитку,

складання планів (довгострокових, середньо - і короткострокових) економічного розвитку, виділення ресурсів для їх реалізації тощо; 6) антимонопольна, в т.ч. антитрестівська, політика, спрямована на повне послаблення монополізму в економіці, на захист конкуренції; 7) проведення анти циклічної та антикризової економічної політики з метою послаблення циклічності економічного розвитку та глибини економічних криз; 8) забезпечення належного рівня розвитку інфраструктури: доріг, зв'язку, транспорту, водопостачання, спортивних споруд, а також закладів розвитку науки, науково-технічної інформації, охорони здоров'я, які є об'єктами соціальної інфраструктури; 9) розробка і прийняття правових засад економіки; 10) виробництво необхідних суспільних товарів та надання відповідних послуг; 11) контроль за рівнем зайнятості шляхом стимулювання економічного зростання, програм створення нових робочих місць; 12) регулювання зовнішньоекономічних, у тому числі валютних, відносин; 13) захист населення від негативних наслідків підприємництва, зокрема захист прав споживачів. Реалізація багатьох із цих функцій здійснюється у процесі державного регулювання економіки та здійснюється органами державного управління та місцевого самоврядування, що й сприяє формуванню соціально-ринкової економіки. Для останньої вкрай важливим є державне регулювання, під яким слід розуміти комплекс форм і засобів централізованого впливу на розвиток економічних об'єктів і процесів з метою стабілізації та пристосування існуючої економічної системи до умов, що змінюються, зокрема пристосування економічних відносин і господарського механізму до законів та потреб розвитку продуктивних сил.

Основними об'єктами державного регулювання, що впливає на формування соціально-ринкового господарства, являються: 1) всі елементи економічної системи (продуктивні сили, техніко-економічні, організаційно-економічні та виробничі відносини і господарський механізм); 2) навколишнє середовище; 3) сфери, регіони та галузі народного господарства; 4) національний дохід; 5) підприємства; 6) економічний цикл; 7) інфраструктура; 8) законодавство; 9) зайнятість; 10) грошовий обіг; 11) сукупний попит і сукупна пропозиція; 12) платіжний баланс; 13) ціни; 14) зовнішньоекономічні зв'язки.

Форми регулювання: 1) пряме регулювання, яке здійснюється шляхом розширення державної власності (на засоби виробництва, частину національного доходу, фінансово-кредитні інститути), управління державними підприємствами, а також за допомогою законотворчої та адміністративної діяльності; 2) опосередковане регулювання, яке здійснюється шляхом планування, прогнозування, фінансування, бюджетування, системи оподаткування, кредитування, грошової політики, політики прискореної амортизації, цінової політики, обліку і контролю.

Розрізняють також **короткотермінове і довготермінове державне регулювання**. Короткотермінове регулювання передбачає комплекс анти циклічних і антикризових заходів держави, зокрема зміни відсоткової ставки, надання державних субсидій та ін. Довгострокове регулювання здійснюється у формі економічного програмування або прогнозування розвитку народного господарства загалом або окремих сфер, регіонів, галузей. З цією метою формулюють конкретні цілі, визначають порядок їх досягнення, встановлюють відповідність конкретних органів за їх виконання, виділяють необхідні кошти та визначають порядок фінансування, здійснюють поточний контроль за їх виконанням. При використанні такого способу державного регулювання економіки, як планування, його формами виступають індикативне (рекомендаційне, необов'язкове для виконання) і директивне (обов'язкове для виконання) планування. До основних методів державного регулювання належать: 1) податкова політика; 2) державне стимулювання науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок (НДДКР), або науково-технічна політика; 3) активна амортизаційна політика; 4) кредитно-грошова політика; 5) структурна або промислова політика.

Мінімально-необхідні межі регулювання економікою зумовлені неспроможністю ринкового саморегулювання економіки; максимально допустимі – потребами та інтересами класу капіталістів (насамперед у привласненні стабільних і високих прибутків), частково – загальнонаціональними інтересами що в значній мірі впливає на становлення і розвиток соціально-орієнтованого державного управління.

Проблема державного регулювання соціально-орієнтованої змішаної економіки заключається в тому, щоб виробити такі прийоми регулювання ринку, які, зберігаючи її достоїнства, дозволили б звести до мінімуму властиві їй недоліки. Які саме недоліки ринку можуть бути подолані і за допомогою саме заходів регулювання? Власне, вся макроекономіка є спроба знайти відповідь на це питання. Зупинимось на деяких із них. Важлива функція соціально-ринкового управління – спрямовувати дію ринкових сил таким чином, щоб захистити громадян від стихійної випадковості, забезпечити економічну стабільність. Однією з функцій соціально-ринкового управління є також перерозподіл доходів між різними соціальними верстами суспільства через встановлення прийнятої системи оподаткування, державний бюджет, фінансування соціальних програм, заохочення добродійницької діяльності, вплив на процес ціноутворення. Механізм соціально-ринкового управління покликаний забезпечувати умови для реалізації здібностей, інтересів громадян, надавати умови для додержання соціальної справедливості, досягнення соціального миру і національної злагоди в суспільстві. Соціальна основа соціально-орієнтованого державного управління – розвинуте громадянське суспільство, наявність розгалуженої «соціальної мережі» організації життя громадян.

Змішана економіка – це такий тип економічних відносин, в основі яких лежить приватна власність, яка все більше перетворюється в різноманітні асоційовані форми і багаточисельні її модифікації: власність різного роду інститутів, а також страхових, пенсійних, інвестиційних та інших фондів. Економічна рівновага в змішаній економіці досягається суперечною єдністю приватного, корпоративного і державного регулювання. Співвідношення між ними є рухомим і в кожній країні має свої національні особливості. Баланс суперечливих приватних, корпоративних і суспільних інститутів створюється на основі взаємовпливу різних соціальних типів господарства і секторів економіки. Багаточисельні змішані форми власності і підприємництва – державне, приватне і державно-колективне – надають змішаній економіці велику гнучкість і динамізм. В останні десятиріччя ХХ ст. змішані економіки увібрали в себе концепцію соціального ринкового господарства і набули соціальної спрямованості. Інтереси особистості з її багаточисельними потребами висуваються в центр соціально-економічного розвитку. Це надає змішаній економіці в різній мірі і в різних країнах соціальної спрямованості, про що свідчать досягнути в них високі життєві стандарти різних соціальних страт населення. Цей факт являється аргументом для включення закономірностей соціально-орієнтованої змішаної економіки в якості об'єкта вивчення нової теорії.

Змішаними є всі сучасні економіки – як розвинутих держав, так і країн з трансформаційною економікою і навіть слаборозвинених держав. Проте всі змішані економіки окремих країн (моделі національних економік) мають свої специфічні риси. Так, країни колишнього СРСР економічне реформування з метою побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки з переважанням принципів ринку над державним втручанням в економіку. Темпи та наслідки цих трансформацій, їх цілі та механізми впровадження були істотно різними, в результаті чого частина країн змогла більш швидко адаптувати власні господарські системи до умов світового ринку, а інші – перебувають на перших сходинках цих реформ. Останнім часом значне коло вчених відзначає той факт, що більшість національних економік рухається у напрямку формування так званої «економіки узгоджень» (нова модель змішаної економіки). Концепція «економіки узгоджень» розроблялася для країн розроблялася для країн Скандинавії на базі спеціальних економічних досліджень з урахуванням національної специфіки цих країн та загальноцивілізаційних тенденцій розвитку. Ця концепція виходить з факту появи синергічного ефекту від раціонального поєднання ринкового саморегулювання, державного втручання та корпоративної координації сучасної економіки («раціональна змішаність»), що проявляється у появі механізмів переговорного характеру – узгодження. Вони, на думку західних вчених, зможуть вирішувати проблему стабільності економічних систем на мікрорівні та макрорівні, оптимально поєднавши цілі суб'єктів

національної економіки для досягнення **спільної кінцевої мети функціонування.**

1. Моделі національних моделей управління формуються з урахуванням світових здобутків практики господарювання і враховують власні особливості розвитку: історичні, політичні, демографічні, екологічні, природні, соціально-культурні, психологічні. Їхня структура є відображенням діалектичної взаємодії загального (моделі економічних систем) та специфічного (їх прояви в окремих країнах) економічного розвитку суспільства.

2. Базовою моделлю для різних типів моделей управління, як показує сама еволюція сучасної економіки, є модель змішаної економічної системи, що прагне найбільш раціонально та оптимально поєднати в єдиній системі економічних взаємовідносин принципи ринкового саморегулювання і державного втручання в економіку, не відкидаючи можливості появи альтернативних до них механізмів координації; а також обґрунтувати необхідність та найбільш раціонально використати можливості продуктивних сил суспільства, традиційних та нових засобів виробництва з урахуванням загальних та специфічних рис різних за своїми характеристиками національних господарських систем.

3. Модель змішаного управління найбільш адекватно пояснює сучасні тенденції до інтеграції та глобалізації, при цьому не уніфікує окремі економіки, а наближає їх до розуміння того, що людство може виробити єдині принципи поступального розвитку та розв'язання спільних соціально-економічних та інших проблем у напрямку формування постіндустріального суспільства.

Соціально-ринкова економіка – це модель соціально-економічного устрою, яку було вироблено в розвинутих громадянських суспільствах у середині XIX ст. У найбільш загальному вигляді під соціально-ринковою економікою розуміють такий соціально-економічний устрій, за якого держава та її органи активно сприяють розвиткові вільної конкуренції на ринках праці, капіталів, товарів і послуг, послабленню конфліктів між найманими працівниками і роботодавцями, а також проводять політику підтримки соціально незахищених верств населення. Соціально-ринкова економіка заснована на таких засадах: ринок – основа економіки, але ринок не спроможний розв'язувати численні соціальні проблеми; ефективна ринкова економіка здатна створити засоби для вирішення соціальних завдань суспільства; ринкова економіка має бути спрямована на задоволення зростаючих потреб споживачів.

Соціально-орієнтоване управління в соціально-ринковій економіці повинно бути направлене на формування такої соціальної системи, яку слід визначити як сумісну діяльність людей, упорядковану посередництвом зовнішніх норм чи інститутів. Іншими словами, соціальна система – це інституційна упорядкована сумісна діяльність завдяки цілісному та ефективному управлінському процесу, що

характеризується певними соціальними задачами. Коли ми говоримо про соціальне господарство як зовнішнім чином упорядковану сумісну діяльність, то розуміємо ефективне задоволення потреб населення. Акцент на обов'язковий атрибут «мирне» залучений із творів М.Вебера в контексті аналізу його понять «господарська діяльність», «господарство». У визначенні соціального господарства необхідно відмітити два моменти. По-перше, коло потреб, на які орієнтовано господарство, не обмежений тільки так званими матеріальними потребами, незалежно від їх рангу і способів задоволення (індивідуального чи сумісного). По-друге, поняття соціального господарства охоплює тільки одну із сторін більш широкого поняття господарства взагалі, постільки господарство виступає як сумісна діяльність, упорядкована саме через посередництво інститутів. Саме тому в цьому понятті фіксується інституціональний аспект господарства, направлений на підвищення якості життя населення [2, с.80]

Так, одним із класичних представників соціально-ринкового господарства (змішаного) є Л.Ерхард, який поставив наступні задачі здійснення цієї концепції:

1) Демонтаж командної системи і заміна її ринковою не можуть бути розтягнутими в часі: ринкова економіка повинна бути заснована на свободі, конкуренції і взаємній відповідальності громадян.

2) «Примусова» економіка не може бути ефективною ніколи, ніде і ні в якій формі: «критичну масу» ринкових перетворень треба проводити швидко, рішуче і послідовно.

3) Відновлення життєздатної грошової одиниці – це відправна точка і необхідна передумова успішного просування до реалізації соціальних цілей: інфляційне «накачування» економіки, якими б цілями не оправдовувалося, завжди контрпродуктивно по своїм заключним результатам.

4) Держава повинна активно втручатися в економічний процес, в контексті якого напрямок, характер і способи такого втручання повинні орієнтуватися на підтримку вільного ринку, на захист ринку, вільного від соціального популізму.

5) Соціальна функція держави заключається не в тому, щоб «однаково розподіляти злидні», а, перш за все, в тому, щоб забезпечити умови для ефективного виробництва, а в системі самого розподілу головна задача держави - піклування про уразливі верстви населення.

Соціально-ринкова змішана економіка включає в себе два начала: «соціальність» і «змішаність», які сформувалися і, тим більше, об'єдналися в єдину систему не відразу і в деякому роді представляють собою конгломерат досягнень як соціалістичної, так і капіталістичної системи господарства. Методологічні основи теорії «соціального ринкового господарства» були закладені ще в 30-40-і рр.. ХХ ст.

авторами «теорії порядку». Ними являються: В.Ойкен, Ф.Бем, В.Репке, А.Рюстов, Л. Мікш, А.Мюллер-Армак.

Соціально-ринкове господарство слід віднести до економіки «змішаного типу», принципи якої розробляли А.Вагнер, С.Чейз, Дж.М Кейнс, Е.Хансен, П.Самуельсон та інші. На мікроекономічному рівні відносини регулюються переважно ринковими способами та альтернативними до них позаринковими методами (корпоративна координація), а на мікроекономічному рівні синтезованою системою державного та корпоративного управління і регулювання господарських процесів. До цих принципів слід віднести: плюралізм форм власності; переплетення, взаємопроникнення і взаємодоповнення колективного, приватного і державного господарств, а також взаємний перехід одного типу господарства в інший; соціальна орієнтація економіки, підвищення на її основі життєвого рівня людей; визнання людини та її здібностей головною цінністю і продуктивною силою; їх формування визначається переходом від однієї системи господарювання до іншої (перехідний період). Демократична форма управління в контексті цієї форми господарства спроможна забезпечити економічні, політичні та духовні гарантії для найбільш повної реалізації можливостей кожної людини та сумісної гарантії людей.

Теоретична концепція соціально-ринкової економіки (праці В.Ойкена, А. Мюлер-Армака, Ф.Хаєка) знайшла найбільш послідовне втілення в моделі «соціального ринкового господарства» у післявоєнній Німеччині. Економічну перебудову післявоєнної Німеччини здійснив Л.Ерхард. Економічний і соціальний порядок, що сформувався у ФРН, був названий «синтезом нового типу», який, з одного боку, встановлював межі діяльності державної влади в економіці, щоб уникнути небажаних наслідків «хаотичного розвитку», а з іншого, - мав запобігти формуванню централізовано-адміністративної системи управління. Метою нового устрою було створення вільного, економічно ефективного, соціально справедливого господарського і суспільного порядку. Найбільш визначним вченим соціально-ринкової змішаної економіки є засновник Фрейбургської школи є Вальтер Ойкен (1891-1950), який ввів в науковий обіг поняття «господарський порядок» і два його ідеальних типи управління: «централізоване управління» і «ринкове управління». На думку В.Ойкена, в чистому вигляді вони ніколи не існують, а тільки у формі деякої сумісності, з переважанням одного з них. Істотна величина їх поєднання, що й носить назву «змішаної економіки». Якщо домінує ринковий тип, то коливання ринкової кон'юнктури проявляються в коливаннях зайнятості. Якщо ж домінує централізовано-адміністративний тип, то зміни господарської кон'юнктури проявляються в коливаннях споживання. Це виражається в тому, що керівні органи можуть вкладати інвестиції на будову фабрик і заводів, а не житла, продуктів споживання та інших споживацьких благ, що означає примусове скорочення споживання. На думку Ойкена, ринкове

господарство є більш продуктивнішим, чим централізоване, так як останнє не може пояснити потреби членів суспільства. Тому державне втручання в економіку не повинно бути надмірним, проте економічний порядок не може встановлюватися сам по собі і його створення потребує втручання держави. По-перше, держави повинні обмежувати діяльність монополій, підтримувати високий рівень вільної конкуренції. По-друге, зберігаючи приватну власність недоторканою, держава повинна перешкоджати розриву в доходах окремих соціальних груп, здійснюючи через бюджетне фінансування перерозподіл сукупного доходу на користь малозабезпечених. По-третє, держава повинна проводити правильну грошову політику. Зберігаючи ці умови, держава забезпечує в країні «господарський порядок».

«Теорія порядку» виявилася предтечею концепції «соціального ринкового господарства», одним із основних авторів якої став Людвіг Ерхард (1897-1977). Згідно з Л.Ерхардом, сучасний лібералізм не може не допустити потужної ролі держави в економічних процесах. Цю концепцію Л.Ерхарда використовували для післявоєнного економічного оновлення Німеччини, коли в країні старий тоталітарний режим з його централізованим управлінням рухнув, а ринкове господарство вже породило анархію і «чорний» ринок. В країні панувала гіперінфляція, гроші перестали виконувати свої функції, необхідний був порядок для відродження країни.

Одночасно зі становленням в Німеччині **концепції соціально-ринкового господарства** у США утвердилася теорія «неоінституціональної економіки», яка виникла в 60-і рр. в американському «суспільстві масового споживання» і сприймалася як консервативна утопія університетських професорів, не згодних з практикою кейнсіанського регулювання. Професора сформулювали ряд фундаментальних правил (ринкові правила гри) і вимагали їх конституційного закріплення. Вони вважали, що реалізація цих правил допоможе позбавитися від сваволі чиновників-бюрократів і багаточисельних «шукачів політичної ренти» в зростаючому державному апараті. Що ж об'єднує ці теорії? Ці теорії направлені удосконалення ринкового господарства не шляхом прямого втручання держави в економіку, а через опосередкований вплив на інституціональну структуру суспільства. Ці теорії продовжують традиції класичного лібералізму, відстоюючи принципи індивідуальної свободи і приватної власності. На відміні від класичного лібералізму XVIII-XIX ст., нові ліберали ратують за активну участь держави в економічному житті, хоча розуміють цю роль по-іншому, чим Кейнс і його прихильники. Головне для них не заохочення «ефективного попиту» через посередництво експансіоністської політики держави, а створення інституціонального механізму стимулювання конкуренції і збільшення прибутку. Це досягається, перш за все, шляхом установаження жорстких правових

рамок, які обмежують монополізацію господарства і «нечесну конкуренцію». Ці вище перераховані концепції намагаються послабити вплив держави на ринкову економіку, спираючись на державу, достатньо сильну, щоб нав'язати суспільству правила гри і контролювати їх дотримання. Проте в період, коли необхідні важливі перетворення традиційних інституцій і вироблення нових правил гри, роль держави, на думку авторів цих теорій, повинна дуже зростати. Саме така проблема стоїть перед сучасною Україною та іншими країнами пострадянського простору. Державне регулювання економіки дає можливість скорегувати попит і пропозицію на мікрорівні.

Під соціально-ринковим господарством слід розуміти певну соціально-економічну політику, яка поєднує в собі принципи свободи на ринку з принципом соціального вирівнювання, тобто поєднання вільної конкуренції з соціальною справедливістю. Такий соціально-економічний устрій і відповідна йому політика переслідують певні цілі. Економіка має в цілому розвиватися на ринкових засадах, кожна людина має отримувати щонайбільше свободи в економічній сфері, особиста ініціатива приватних підприємців одержує щонайбільшого сприяння і заохочення, державне втручання потрібне лише в громадянських інтересах в цілому і для безперервного функціонування соціально ринкової економіки. Провідна мета соціально - ринкового господарства – якнайповніше задоволення потреб і якнайвищий добробут кожного громадянина. Соціально-ринкове господарство проходить ряд ступенів розвитку, при цьому першим ступенем є чисте ринкове господарство, або, згідно з розповсюдженою термінологією в марксистській та немарксистській літературі, - чистий капіталізм, капіталізм вільної конкуренції. Чисте ринкове господарство характеризується приватною власністю на ресурси (засоби виробництва тощо), використанням системи ринків і вільних цін. Вільна конкуренція означає, що діє велика кількість продавців і покупців кожного ресурсу (засобів виробництва і робочої сили, за марксистською термінологією) і кожного продукту (предметів споживання в марксизму). Роль уряду тут зводиться до захисту приватної власності й створення необхідних юридичних структур для забезпечення функціонування вільних ринків. Кругообіг у ринковому господарстві є кругообігом ресурсів, продуктів і доходу, а капітал – лише один із ресурсів. Ця модель має бути поповнена і розвинута в процесі сходження від абстрактного до конкретного. Кругообіг ресурсів, продуктів і доходу є тим механізмом, у якому йде процес перетворення асоційованої праці на безпосередньо суспільну, але це відбувається шляхом конкуренції, для якої держава (уряд) повинні створити умови. (Ткаченко А.А. Теоретична економіка. - Запоріжжя: Дике Поле, 2003.-472 с.- с.314-319)

Для соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління характерним є наступний понятійно-

категоріальний апарат, який дозволяє глибоко проникнути у механізми ефективного управління у високорозвинутих країнах Заходу:

1) **Соціальна держава** – тип організації державного і громадянського життя, заснованого на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед права людини на «гідне життя». Концептуальне ядро теорії соціальної держави утворюють положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян, Практичну реалізацію цих положень здійснює потужна соціальна політика. Виникнувши як принцип піклування про найменш забезпечені верстви населення (доброчинство, філантропія), в наш час соціальна політика охоплює у диференційованому вигляді все суспільство, орієнтується на соціальні потреби в широкому розумінні цього поняття.

2) **Соціально-відповідальна держава** – це термін, який висловлювали ще українські демократи. На думку М.Грушевського, актуальне завдання української демократії – «соціалізувати державу і і разом удержавлювати соціальне життя в широкому значенні свого слова». Українська держава має стати паладіумом демократичних свобод, бути головним гарантом таких соціальних і моральних цінностей, як добробут робочих людей, суспільна злагода, соціальна справедливість, згода людей усіх національностей, право людини на власний «етичний шлях».

3) **Соціальна сфера** має неоціненну роль для економіки, оскільки саме вона формує нові потреби і визначає попити на товари і послуги. У цьому розумінні можна говорити про первинність, пріоритетність соціальної сфери над економікою, заради якої остання врешті-решт і здійснюється.

4) **Соціальна політика** – це діяльність держави по збалансованому розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного управління й соціального захисту населення.

5) **Сучасне виробництво** неможливе без розвиненої соціальної і виробничої інфраструктури. Сучасні галузі виробництва, особливо наукомісткі, не можуть розвиватися без належного розвитку науки, підготовки кадрів вищої кваліфікації, яка потребує постійної уваги до середньої і вищої школи. Зрештою, формування і відтворення головної продуктивної сили суспільства неможливе не тільки без освіти, але й без охорони здоров'я, соціального забезпечення і розвитку культури в усіх її проявах.

6) **Створення суспільних благ.** Саме ринок у змозі виявити і задовольнити попит лише на приватні блага. Створення і реалізація суспільних благ є задачею держави. Суспільні блага не є однорідними: вони виступають як чисто – і частково суспільні блага. Виробництво чисто суспільних благ (національна оборона, охорона суспільного порядку) повністю покладаються на державу, В той же час створення частково суспільних благ (освіта, охорона здоров'я, соціальне

страхування) можуть здійснюватися як державою, так і приватним сектором економіки. При цьому держава бере на себе і гарантує лише такий рівень споживання частково суспільних благ, який в даний момент може бути забезпечений ресурсами державного бюджету.

7) Регулювання зовнішніх (побічних) ефектів. Ринковий механізм не в змозі справитися з цією проблемою Зовнішній ефект – це ефект, який впливає на фірми при виробництві товарів, який може бути як позитивним, так і негативним. А.Пігу, автор теорії держави всезагального благоденства, пропонує податковий шлях вирішення цього питання, що передбачає активну роль держави; Р.Кроуз, теоретик неокласичної школи, вважає, що регулювання зовнішніх ефектів найбільш є корисним на основі приватних угод власників; для більшості ситуацій з виникненням зовнішніх ефектів трудно встановити «винуватого» (наприклад, озонові діри), тому проблема джерела компенсацій зовнішніх витрат залишається однією із самих складніших в новій управлінській теорії.

8) Перерозподіл доходів, доходи і товари мають розподілятися справедливо; люди, які неспроможні забезпечити себе самі, повинні отримувати державну допомогу і мати соціальний захист. Усі члени суспільства мають отримати повний гарантований мінімум, гідний людини..

9) Економічний або господарський порядок - центральна категорія соціально-ринкового господарства яку ввів до наукового обігу В.Ойкен як один із засновників теорії «соціального ринкового господарства». Під останнім розуміють сукупність норм і правил, найперше законодавчих, в межах яких мають відбуватися економічні і соціальні процеси.

10) «Держава добробуту» пов'язана з іменами П.Самуельсона, А.Бергсона та ін. економістів і соціологів.

11) Соціальна економіка – термін, який є також основоположним в соціально-ринковому управлінні, в контексті якого економіка є первинною, а соціальна сфера – вторинною і похідною від неї, тому «соціальні пріоритети» займають першочергове значення, що позначається на добробуті народу, на соціально-економічному прогрес в цілому. Недооцінка владними структурами соціальної складової економіки найперше негативно позначається на самій економіці, а також на становищі переважної більшості населення.

12) Соціальна етика є важливим компонентом соціально-орієнтованого управління, що являє собою систему моральних і етичних норм, необхідних для ефективного функціонування соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління.

13) «Якість життя», що поєднується з економічними і соціальними показниками, такими, як заробітна плата, (зокрема, мінімальна, яка забезпечує прожитковий мінімум), доходи населення, реальний ВВП на

душу населення, забезпечення роботою, тривалість життя, досягнутий рівень освіти, розвиток ринку соціальних послуг тощо.

Світові тенденції в політиці регіонального розвитку свідчать про те, що проблема підвищення якості життя займає одне з провідних місць в умовах трансформації економічних відносин. В значній мірі це залежить від величини і можливостей використання регіональних ресурсів, які зосереджені на певній території. Причому проблема якості життя не обмежується питаннями економічного, соціального чи екологічного порядку, а охоплює широке коло проблем. Надзвичайно важливо враховувати історико-культурні традиції та екологічні умови, як свідчать автори доробку «Соціально-економічний потенціал стійкого розвитку» [3, с.1026-1027]. Поняття «якість життя» включає і природні фактори, в тому числі можливість контакту з якісними і цілісними компонентами природного середовища. Поняття «якість життя» пов'язане також з поняттями «благо», «добробут», «благополуччя», «рівень життя», «стиль життя». Благо - це все те, що забезпечує реалізацію матеріальних, соціальних, культурних і екологічних потреб людини (фінансові засоби, матеріальні предмети, об'єкти інфраструктури, природні умови); благополуччя – це можливість (включаючи і фінансову) використовувати блага; рівень життя – це міра (ступінь) реалізації добробуту через посередництво якого формується матеріальний, соціальний, культурний і екологічний комфорт. В сполученні з внутрішнім суб'єктивним станом задоволеності кожної людини формується якість життя, яка включає наступні компоненти: 1) чисте оточуюче середовище; 2) особиста і національна безпека; 3) політичні та економічні свободи; 4) умови людського благополуччя.

Однією з категорій соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління є категорія «соціальний порядок», яка включає наступні тлумачення: 1) Згідно з утилітаристським підходом, підтримання соціального порядку відповідає особистим інтересам всіх індивідів, особливо у складних суспільствах, де має місце висока ступінь розподілу праці і взаємозалежності людей; 2) В рамках культурного підходу підкреслюється роль загальних норм і цінностей: основне положення даного підходу заключається в тому, що члени суспільства володіють певними загальними переконаннями, наприклад, такими, як недоторканість людського життя, легітимність певним чином встановленого авторитету, важливість інституту шлюбу. Саме цей консенсус відносно певного образу поведінки і забезпечує стабільність і порядок. Часто підкреслюється, що важливу роль у багатьох суспільствах грає релігія, яка об'єднує населення на основі певної сукупності цінностей. Впливовим представником цього напрямку є М.Вебер і Т.Парсонс. Загальна культура, яка забезпечує порядок, особливо ідеологія, як це було в марксизмі, сприяє здійсненню інтересів тих, хто володіє владою в суспільстві; 3) Третій підхід підкреслює

значення влади і панування, тобто примусу. Порядок використовується використанням армії, поліції, суду, а також внутрішньою дисципліною організацій, таких, як школи, бюрократичні організації, підприємства, лікарні, тюрми, і величиною економічної влади. Найбільш яскравими представниками цього підходу були К.Маркс і М.Вебер, хоча цілком очевидно, що і той, і інший надавали великого значення культурі і цінностям. Порядок не є чимось нейтральним, а завжди слугує тим чи іншим інтересам; 4) Інтеракціоністський підхід зосереджується, в сутності, на питанні про виникнення соціального порядку. Даний напрямок з'явився завдяки етнометодологам і І.Гофману, яких цікавило, на відміну від попередніх, конструювання порядку на рівні повсякденної соціальної взаємодії. Цей підхід свідчить, що існує багато правил, які управляються соціальною взаємодією, але в основному не усвідомлюються людьми. Учасники взаємодії усвідомлюють їх існування тільки тоді, коли ці правила випадково чи з експериментальними цілями порушуються. Безперечно, категорія «соціального порядку» є основоположною в соціально-ринковому і соціально-орієнтованому управлінні.

Таким чином, **гуманістична формула соціально-ринкового управління** забезпечується відповідними правовими, політико-економічними, соціальними і моральними нормами і принципами. Конституційну основу соціально-ринкового управління складають закони (соціальні кодекси), які визначають правові гарантії кожного на достатній життєвий рівень для нього самого і його життєзабезпечення, визначають механізм і заходи державного управління, планування, контролю, розподілу, які мають забезпечити цивілізоване як загальне, так і індивідуальне благо людини. Економічну основу соціально-ринкового управління утворює «змішана економіка», яка має поєднувати вимоги ринкової раціональності з правом будь-якого індивіда на участь у виробничому житті на достатнє матеріальне забезпечення («солідарні ринкові відносини»).

Суспільна практика виробила різні моделі соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління: 1) скандинавська; 2) німецька; 3) американська. Вони відбувають як універсальні риси державного устрою, так і національно-специфічні особливості обладнання соціального буття людей, уособлюють як позитивні досягнення, так і наявні суперечності соціального будівництва. Зокрема, дилему піднесення економічної ефективності та вирівнювання різних верств населення, проблеми соціальної справедливості в контексті процесів структурних трансформацій у сфері виробництва, демографічної ситуації, фактор «нової імміграції», неоднозначних наслідків інтеграції європейських країн.

Реалізація завдань соціально-ринкового господарства і соціально-орієнтованого управління пов'язана з виокремленням наступних пріоритетів: 1) формування правової культури населення, що

передбачає подолання правового невігластва, правового нігілізму, правового екстремізму (коли боротьба з правопорушеннями асоціюється переважно з необхідністю підвищення жорсткості покарань); 2) здійснення економічних перетворень, необхідних для забезпечення переходу неефективної централізованої економіки до диференційованої багатоукладної економічної моделі, здатної забезпечити гнучке реагування на погіршення становища окремих верств соціальних верств; 3) розробка реалізації конкретних заходів соціального захисту населення, яка матиме актуальну і довгострокову спрямованість на вирішення соціальних завдань у відповідності з прийнятим міжнародним співтовариством напрямами, здатними забезпечити прогрес на міжнародному, національному і регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя.

Висновки

1. Досвід розвинутих демократичних держав засвідчує, що розробка стандартизованої системи соціальних індикаторів, які характеризують структуру і динаміку соціальної сфери, є необхідною передумовою оцінки ефективності і коригування соціальної політики. Так, у США офіційна загальнодержавна система «Соціальні показники» включає аналіз наступних блоків, у кожному з яких представлені десятки індикаторів, виміри яких потребують узагальнення статистичних даних і проведення соціологічних досліджень на загальнонаціональному і структурно-груповому рівнях: структура населення, сім'я і виховання дітей; умови праці й зайнятість населення; освіта і професійна підготовка; охорона здоров'я і захист довкілля; доходи і матеріальний добробут населення; забезпечення житлом; культура дозвілля; суспільна безпека; міжнаціональні відносини і права меншин; соціальне забезпечення міграція населення; транспорт і зв'язок; громадянське суспільство і соціально-політична активність. Поєднання в даній системі статистичних і соціологічних показників дозволить вимірювати не лише об'єктивні зміни соціальної ситуації в тій чи іншій сфері здійснення соціально-ринкового господарства, а й визначати ступінь впливу цих змін на становище людини в суспільстві, задоволення її потреб, соціального самопочуття.

2. **Соціальний захист населення** – це комплекс заходів або програм у галузі соціально-орієнтованого державного управління, які забезпечують соціально-економічну підтримку певних груп населення; зорієнтований, в основному, на безробітних, малозабезпечені і неповні сім'ї, специфічні категорії населення (наприклад, біженці). В широкому розумінні соціальний захист розрахований і на зайняте населення (мінімальна заробітна плата, мінімальні гарантовані ставки, мінімальна відпустка, тривалість робочого дня). У відповідності з міжнародними стандартами рівень соціально-економічного розвитку країни оцінюється

за ступенем задоволення заходами соціального захисту населення найменш захищених груп.

3. Соціальний мінімум – це споживацький набір, орієнтований на задоволення потреб особи або сім'ї на соціально прийнятному рівні; відрізняється від прожиткового мінімуму широким асортиментом товарів і послуг соціально-культурного призначення, урахуванням типової структури населення за статтю, віком, трудовою активністю та ін. Більшість спеціалістів у галузі соціально-орієнтованого управління виробили поняття «мінімальний стандарт життя», яке в публікаціях ООН розглядається як визнаний рівнозначним мінімальному рівню життя.

4. Соціальні виплати і пільги – це система фінансових, натуральних та ін. видів підтримки певних груп населення, яка надається приватними, громадськими та релігійними організаціями. Національна система соціальних виплат та пільг, як правило, доповнюється виплатами місцевих органів різних рівнів і місцевими пільгами. До основних видів соціальних виплат і пільг відносяться пенсії (т.ч. довгострокові), санітарна допомога літнім людям, допомога сім'ям, допомога за інвалідністю, віком, втратою годувальника, хворобою, вагітністю і родами, в разі виробничого травматизму і професійного захворювання. В міжнародних нормах існує поняття типового отримувача допомоги. В світову практику введені двох – і багатосторонні угоди, мета яких – гарантія зберігання соціально-трудова пільг незалежно від міграції населення. Старіння населення світу призводить до того, що з середини 1970-х рр. Основна увага в соціальних виплатах і пільгах приділяється допомозі інвалідам та людям похилого віку.

5. Необхідність широкомасштабного втручання держави в економіку виникла на вищій стадії розвитку капіталізму, з часу переростання продуктивними силами вузьких меж монополістичної власності (в тому числі власності колективних монополій – олігополій), що зумовило процес одержавлення економічної системи, дію закону одержавлення економіки. Конкретнішими причинами посилення ролі держави в економіці є неспроможність механізму ринкового саморегулювання подолати і навіть послабити екологічну та економічну кризи, забезпечити рівномірний розвиток регіонів, відносно справедливий розподіл національного доходу, планомірний та пропорційний розвиток економіки, розвиток інфраструктури, виробництво специфічних товарів, усунути або послабити монополізм, безробіття та інші вади, більшість яких цей механізм і спричинив.

6. Перша міжнародна система показників, що характеризують якість життя населення, була розроблена у 1960 р. при ООН, останній варіант якої був розроблений у 1978 р. і включав 12 показників: 1) демографічні характеристики населення (народжуваність, смертність, захворюваність, тривалість життя); 2) санітарно-гігієнічні умови життя; 3) споживання продуктів харчування; 4) житлові умови і забезпеченість споживацькими благами довгочасного користування (автомобіль,

холодильник, телевізор); 5) освіта і культура; 6) зайнятість і умови праці; 7) доходи і розходи населення; 8) вартість життя і споживацькі ціни; 9) транспортні засоби; 10) організація відпочинку, фізична культура і спорт; 11) соціальне забезпечення; 12) свобода людини.

Перспективи подальших досліджень:

- аналіз теоретичних витоків концепції соціально-орієнтованого управління;
- аналіз моделей економіки та моделей соціально-орієнтованого управління;
- аналіз зарубіжного досвіду соціально-орієнтованого управління;
- детермінанти оптимізації соціально-орієнтованого управління в епоху глобалізації.

Джерела

1. Національна економіка: Підручник / За ред. проф., к.е.н. П.В.Круша. - К.: Каравела; Піча Ю.В., 2008. - 416 с.
2. Введение в институциональную экономику: Учеб. пособие / Под ред. Д.С.Львова. - М. «Издательство «Экономика», 2005.- 639с. (Высшее образование).
3. Воронкова В.Г. Роль держави в суспільстві, що змінюється, та її вплив на становлення сталого розвитку //Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - Запоріжжя: ЗДІА. - Випуск №26. - 2006. - 229 с.
4. Воронкова В.Г. Концепція сталого економічного та політичного розвитку: соціально-філософський аналіз // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.Г.Воронкова. - Вип.28.-Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007.- 236 с.
5. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / Под ред. Проф. Л.Г.Мельника (Украина) и проф. Л.Хенса (Бельгия). - Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007.-1120 с.
6. Ткаченко А.А. Теоретична економіка.- Запоріжжя: Дике Поле, 2003. - 472 с.
7. Горбатов В.М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса: Монография. - Х.: ИД «ИНЖЭК».2006.- 592 с.
8. Кіндратець О.М. Детермінанти сталого розвитку.- Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2004

Стаття надійшла 28.11.2009 р.